

Endnu en Gang Tyborøn-Agger Tangen 1657.

Af Kaptajn K. C. Rockstroh.

I et af de nærmest foregaaende Hefter af "Samlingerne (nærværende Bd. S. 239) udtalte jeg, at det ikke var "usandsynligt, at der ved Lejlighed kan fremdrages nye Oplysninger, der kaster Lys over denne Sag", men havde dog ikke tænkt mig, at jeg selv skulde blive i Stand til at bringe saadanne allerede nu, saa kort Tid efter.

I Geografen Johannes Meiers¹⁾ efterladte Kortsamling (Kgl. Bibl. gl. kgl. Saml. Fol. Nr. 713) er den vestlige Limfjordsegn gengivet paa adskillige Blade, dels paa Oversigtskort, dels paa Specialkort. Nu skulde man vel antage, at Oversigtskortene var udarbejdet efter Specialkortene, og at de forskellige Specialkort over samme Egn gengav de samme Terrænforhold paa samme Maade; men dette er ikke Tilfældet - i ethvert Fald ikke for Harboøre-Agger Tangens Vedkommende.

Det viser sig nemlig, at Oversigtskortene - i Samlingen Numrene 2 og 4 samt Meiers store "See- und Landkarte"²⁾ og Specialkortet Nr. 32 - ved to fuldt optrukne Linier med Vandindlæg imellem tydelig viser, at Tangen er gennembrudt, medens et stort Specialkort, (som er unumereret, men har Tallet 10 paa Bagsiden), ikke har noget Gennemløb, men kun en svag Punktering uden Vandindlæg paa det Sted, hvor de andre Kort har et Gennemløb. Hvad nu denne Punktering skal betyde er uvist - maaske betegner den Grænsen for Lenet, hvilken ligger netop her, maaske en Vej. Umiddelbart ud for denne Punktering har Meier skrevet: "hir laufft zu Zeiten ein Bechlein ausz in die (der staar muligvis "den") west See". Som forklarende Tekst har Meier paa dette Kort skrevet bl. a. (Teksten er tysk) "- - - kaldes Lyhm- vel sagtens Lehmfordt eller vel ogsaa Löhmscher Meerbus, hvilken er en stor, indenlandsk Hav- ("bugt" havde der staaet, men det har Meier rettet til: "oder See") - - - Længere henne i denne Tekst siges, at Fjorden har sit "Udløb" gennem Aggersund til Aalborg. Yderligere findes et Specialkort (Nr. 18) over Bøvling Len alene, hvilket Kort meget ligner det store Specialkort, dog at det mangler den anførte Paaskrift. Ved dette Kort er at mærke, at det kun gaar til Lensgrænsen, d. v. s. lige til det omstridte Sted, dog at det efter min Formening lige viser, at der intet Gennemløb er.

Nu kan der vel være forskellig Opfattelse af, hvilke Indicier man vil tillægge størst Betydning: de først nævnte 4 Kort eller de 2 sidste. Jeg mener dog, at det store Specialkort med Paaskriften paa ligesom gør Indtryk af at være baseret paa Undersøgelser paa Stedet - men det er jo en Skønssag. Efter dette Kort maa man antage, at ved høj Vandstand i Limfjordens vestligste Del, vel sagtens efter stærk, østlig Storm, har Fjordens Vand af og til for nogle Dage banet sig Vej til Vesterhavet. Muligvis er der, naar Vandet atter sank, bleven efterladt større og mindre Vandsamlinger, Damme, Pytter og Sumpe i Egnen om "Bækken", hvilke Vandsamlinger først efterhaanden er sunken i Jorden eller fordamper, og det er maaske saadanne "Moradser og Vand", som Svenskerne omtaler.

I en anden Kortsamling i samme Bibliotek, Thott Fol. Nr. 689, findes 2 Kort, Nr. 2 og 6, stukne hos Homann i Nürnberg formentlig omkring Aar 1700. Disse Kort siges at være tegnede paa Grundlag af ældre Planer, f. eks. ogsaa af Meiers, og de viser absolut intet Gennemløb. Til Bestemmelse af det Tidspunkt, da de originale Planer kan være tegnede, tjener, at paa Kort Nr. 2 findes Fredericia kaldet "Frederichs Odde", hvilken Benævnelse kun brugtes i Tiden 1653-61. Og lige overfor Frederiksodde er paa dette Kort angivet en Befæstning paa Fyenssiden, bærende Navnet "Sofie Odde", hvilken blev opført samtidig med Frederiksodde, men sløjftet efter Freden 1660. Paa Kortet Nr. 6 kaldes Fredericia "Frederiks Odde, nu Fridericia", hvilket tyder paa, at den originale Plan er tegnet i Overgangstiden, inden det nye Navn havde vunden fuldstændig Hævd - altsaa i Tredserne. Altsaa: af de originale Planer til de to Kort er det ene uden Tvivl optagen umiddelbart før Aaret 1657, det andet umiddelbart efter 1657, og disse originale Planer har ikke haft noget Gennemløb.

Ved Undersøgelser i Rigsarkivet i Stockholm i afvigte Sommer har jeg nøjere gennemset Generalmajor Böttichers Breve og har deri funden følgende, som har Betydning i det her foreliggende Spørgsmaal. Bötticher skriver den 14. September 1657 fra Aalborg om sit Forehavende mod Vendsyssel bl.a. følgende: "- selv om jeg straks vilde gaa op langs Vesterhavet ad Dæmningen ("Damm", hvilket Ord for øvrigt paa Tysk ogsaa bruges i Betydningen "Vej") trods Ebbe og Flod, der ellers forarsager Vanskeligheder der — hvad jeg ogsaa nok med Guds Hjælp kan udføre - saa tør jeg dog ikke vove det, da jeg ikke er dem bastant." Denne Udtalelse passer formentlig bedst med Forestillingen om en landfast Forbindelse mellem Landene nord og syd for Limfjorden. Bötticher tilføjer, at han agtede at afmarchere fra Aalborg til Viborg den 15. September, da han fra Viborg bedre vilde være i Stand til at indlede det forestaaende Tog.

Böttichers Korrespondance er desuden, efter min Formening, afgørende for det andet Divergenspunkt mellem Dr. Christensen og mig, nemlig Böttichers Marchrute paa Tilbagevejen fra Vendsyssel, idet Dr. Christensen mener, at baade Frem- og Tilbage-marchen gik over Aggertangen, medens jeg forment, at Bötticher ved Tilbage-marchen satte over Fjorden ved Aalborg.

Den Styrke, hvormed Bötticher udførte Toget langs Limfjordstangen først, i Oktober, bestod af hans eget Regiment og Oberst Lettmats, med hvilke Bötticher var gaaet frem til Aalborg, samt Hovedmængden af 4 andre Rytterregimentet (Fyrsten af Homburgs, Bornemanns, (Jung) Königs-marcks og Wittenbergs), der foreløbig havde været efterladt i Egnen Skanderborg-Aarhus-Randers.

¹ Meier tegnede sine Kort i Tiden 1653-60.

² Det af Artilleriofficeren Otto Heyder tegnede "Land- und Seekarte" er kun en Kopi af Meiers Kort med samme Navn.

Endvidere hørte en Dragonstyrke³⁾ med til Korpset, hvilken Dragonstyrke ogsaa havde været med til Aalborg.

Om Angrebet paa Forskansningen ved Agger beretter Bötticher følgende, som Siltmann ikke omtaler⁴⁾: ”De Danske var i Beredskab, da vi angreb, fordi de var bleven allarmet af deres Patrouille. De afslog derfor vort Angreb, som jeg personlig anførte, og hvorunder jeg allerede var kommen ned i Graven foran Forskansningen, hvorved min Frakke under Brystet og min Handske blev skudt itu.” - Ved Rekognosceringen efter at det var blevet lyst, saa Bötticher, at Rytterne holdt tropvis bag Bønderne, og disse sidste gav ”lystige” Ild ud paa Svenskerne. Om Kampen derefter beretter Bötticher yderligere, udover det, vi kender af Siltmanns Skrivelse, at ”- - da Fjendens Ryttere og Bønderne saa, at vi ikke respekterede deres Skydning, hvormed de i Begyndelsen havde kontinueret tappert, saa begyndte de at vakle.” ”Henved” 200 Bønder blev ”in der Hitze” nedhugget. De havde den foregaaende Dag været vel omtrent 1500, men ved det første Angreb om Natten var 4-500 løben deres Vej. Om Rytterne siger han: skønt Fjendens Rytteri i god Tid (”zeitlich”) gik durch (flygtede), skød vi dog ca. 80 af dem og fangede de to Oberstløjtnanter samt Ritmester Lykke og 40 Ryttere. Det kan altsaa se ud, som om Rytterne har lidt de største Tab under Flugten.

Efter at Bötticher den 4. Oktober om Morgenen havde ekspederet en Afdeling mod Nørresundby og Hals, fulgte han selv efter med Dragonerne⁵⁾, saaledes at han den 6. med disse marcherede fra Nørresundby mod Hals. Den største Del af Korpset har formentlig samtidig gennemstrefjet den nordlige Del af Vendsyssel; men den 7. Oktober skriver Bötticher fra Aalborg, at han ”nu” lader Tropperne fra Skanderborg og Aarhus (altsaa de 4 sidst nævnte Rytterregimenter) sætte over Fjorden ”her” for at lade dem gaa til deres tidligere Kvarterer, medens han med sit eget og Lettmats Regimenter vilde forblive ved Aalborg, indtil han fik nærmere Ordre. I Skansen ved Hals efterlod han 50 Dragoner, men iøvrigt synes han at have nøjedes med at lade Skrækken virke og med i Farten at inddrive Brandskat, da den almindelige militære Situation ikke tillod at sprede Tropperne i Landskaberne nord for Limfjorden.

Det er formentlig hermed fastslaaet, at Böttichers Korps passerede Limfjorden ved Aalborg, efter at det i Løbet af 4-5 Dage havde gennemstrefjet Landskabet fra vest til øst. Thi da Bötticher den 7. Oktober skriver fra Aalborg, er Overførelsen af Tropperne øjensynlig i Gang, og i senere Breve fra Oktober (daterede fra Viborg) taler han ikke om, at hans Plan om Overgang ved Aalborg ikke blev udført.

Men hvad betyder saa de famøse Marchruter, som Erik Dahlberg har tegnet? Ja, enten skal de betegne noget helt andet end Rytterkorpsets Veje, eller ogsaa er de temmelig frie Fantasier af Dahlberg. Dette sidste er, trods den ubegrænsede Tillid, som danske og svenske Historikere

har næret og endnu nærer til hans Troværdighed, snarest Tilfældet; thi om end adskilligt tyder paa, at Dahlberg var en fortræffelig svensk Patriot, en ivrig Fyrstetjener og en tjenstivrig Officer, er hans Værd som historisk Kilde meget ringe.

Hvad angaar den af Herredsfoged Hansen omtalte formentlige Feltbefæstning med Kanonstillinger umiddelbart syd for Agger, da staa dette Anlæg næppe i nogen Forbindelse med de her omhandlede Begivenheder, men kan hidrøre fra en senere Tid. Det kan efter de foreliggende Oplysninger siges med Sikkerhed, at der ikke fandtes Kanoner i Bøndernes Forskansninger 1657. - Ifølge Meiers Kort havde Ørum Sø Udløb til ”Agger Vig” tæt sydøst for Øster Agger, og der synes at have været en Kørevej, dvs.: et Vad over denne Vig til Vestervig Strand. - At der den 3. Oktober 1657 skulde være forefalden to Kampe paa forskellige Steder - ved ”ækast” og ved ”æk Skyvr” - derom siger de svenske Beretninger intet, og jeg tror ikke derpaa.

Om den foran nævnte svenske Oberst Lettmat kan berettes, at han fik en Retssag paa Halsen i Anledning af sit langvarige Ophold i Aalborg. Efter Udmarchen fra Jylland i Maj 1658 var Obersten med sit Regiment naaet ned til Niendorf i Holsten, men her lod Feltmarskalk Carl Gustav Wrangel Obersten arrestere for at faa hans Forhold undersøgt, da der - rimeligvis igennem Rigsraaderne Mogens Høeg og Otte Krag m.fl., der som Kommissærer paa den danske Regerings Vegne med stor Iver tog sig af Klager over Svenskerne - var ført Besværing over, at Lettmat blandt andet ved Afmarchen havde afpresset den ”gamle Borgmester” Christoph Hemmer⁶⁾ 50 Rdl. Obersten skrev fra sin Arrest til Wrangel og lod meget indigneret, idet han paastod at være ganske uskyldig i den Sag, og han producerede bl.a. et Dokument, udstedt af Aalborg Magistrat den 2. Maj og forsynet med Byens Segl. I dette Dokument udtaltes, at Lettmat havde ligget i Kvarter i Aalborg i 6 Maaneder og i alle Henseender opført sig fortræffeligt. Men Sagen var den, at straks efter at Lettmat havde faaet sin Forholdsattest, eller hvad man vil kalde det, gik han hjem i sit Kvarter og mishandlede selv og lod sine Folk yderligere mishandle den gamle Hemmer og andre, hvorefter han aftvang Hemmer de omtalte Penge. Lettmats Protester hjalp ham naturligvis ikke, thi Wrangel - og Carl Gustav med - forstod ikke Spøg i den Henseende og bestræbte sig i det Hele taget meget for at holde Justits i de svenske Afdelinger, til Dels fordi han mente ikke at kunne være bekendt overfor den danske Adel at beskytte aabenbare Voldshandlinger. For øvrigt kendte Wrangel personlig den gamle Borgmester fra sit lange Ophold i Aalborg i 1644. Den 28. Maj beordrede han, der havde Overkommandoen over den svenske Hær i Danmark, da Carl Gustav var hjemme i Sverrig, at der skulde holdes Krigsret over Lettmat, ”saa skal det nok vise sig, at hans Opførsel har været meget slet”. Wrangel siger videre, at den Attestation, som Lettmat havde taget af Aalborg Magistrat, skulde han som højtstaaende Officer

³ Rimeligvis Wittenbergs Dragonregiment paa 8 Kompagnier. Der var i Carl Gustavs Hær baade et Rytter- og et Dragonregiment under Chefen af Navnet Wittenberg.

⁴ Se Hist. Tidsskr. 7. R. III.

⁵ Dragonerne var jo i hin Tid ikke ”Ryttere”, men beredent Fodfolk og havde mindre gode Heste. Medens der ved Hvervning af Rytterregiment paa dette Tidspunkt almindelig beregnedes 14-16 Rigsdaler for en Rytterhest, kostede en Dragonhest kun 7-10 Rdl.

⁶ Christopher de Hemmer var fra 1630 til sin Død Maj 1658 Borgmester i Aalborg (A. H. Nielsen Embeds- og Bestillingsmænd i Aalborg S. 100 ff.).

ikke have behøvet at tage, og den var snarere et Bevis imod ham. Sagens Udgang synes at være bleven Oberstens Kassation, men er i øvrigt ikke nærmere bekendt. (Efter Dokumenter i det svenske Rigsarkivs Skoklostersamling, Wrangels Papirer).

I det Hele taget maa man ikke tro, at det svenske Militær fik Lov til at behandle Befolkningen ganske efter Forgødtbefindende; thi der førtes af det talrige og indflydelsesrige svenske Kommissariat (Forplejningskorps) Tilsyn med, at Regimenterne ikke indfordrede mere i deres Kvarterer, end hvad der i Forvejen var beregnet for dem. Men det kunde selvfølgelig alligevel ikke undgaas, at Overskridelser ikke just hørte til Sjældenhederne, selv om Forplejningsembetsmændene med beredvillig Hjælp af de højeste Kommandomyndigheder førte en forbitret Krig med Afdelingerne om disse Ting. Blandt mange andre Eksempler herpaa skal anføres et "Promemoria" til (svensk) Overkommissær Siltmann fra (svensk) Kommissær Jovius, dateret Horsens 2/12 1657 (Indberetn. fra Præsterne til Krigskomm. Siltmann, i Rigsarkivet i Kbhvn.) samt Anordninger fra 1657-58 om, at det skal paalægges Skrivere og Fogder i det nordlige Jylland, at de tager Kvittring af de svenske Officerer for alle Ydelser, for at disse Kvittringer kan indsendes til Kommissarien i Aalborg "for Regnskabets Rigtigheds Skyld". (Fra Arkivet i Viborg).

Den Overkommissær Siltmann, som i den Henseende spillede saa stor en Rolle i Jylland i 1657 og 58 og derefter i Fyen i 1659, kom meget uheldig afsted i 1658 netop i Anledning af dette Rekvisitionsspørgsmaal. - Da Sverrig foretog sit Overfald paa Danmark i August, oversvømmede et Antal Rytterregimenter Jylland meget pludselig for at fange og afvæbne det rundt omkring i Landet spredte danske Militær, der ingen Anelse kunde have om Svenskerne Hensigter og derfor i mange Tilfælde uden Modstand maatte overgive sig i større og mindre Troppe. Derefter begyndte flere af de svenske Regimente at opføre sig meget ugenert overfor Befolkningen. Dette blev meldt Siltmann; der da var i Carl Gustavs Hovedkvarter paa Sjælland, og Siltmann berettede videre til Kongen, hvorefter det bestemtes, at Siltmann skulde rejse over til Jylland for at bringe Orden tilveje. Straks paa Havnepladsen i Aarhus traf Siltmann paa en af Hovedmændene for Udpresningerne, Rytteroberst "Peter", som han almindelig kaldtes baade af Danske og Svenske, - hans Navn var Peter Kisel - og efter en kort Ordveksel kom de Herrer i Haarene paa hinanden; men Obersten, der var bevæbnet med en forsvarlig Stok, gik som Sejrherr ud af Kampen, idet han gennempryglede Siltmann paa det ubarmhærtigste, saa at denne maatte holde Sengen i nogen Tid. Nogen Tid efter lader Siltmann skrive til en af sine Kolleger, at han er bleven ramt af en "Ulykke", men omtaler ikke nærmere, hvad det var. Fra anden Side erfarer man dog, at Siltmann og Kisel havde duelleret med hinanden, og at Kisel ogsaa denne Gang var bleven Sejrherr, idet han havde saaret Siltmann temmelig haardt. Siltmann blev iøvrigt fanget paa Fyen med det svenske Korps i Slaget ved Nyborg i November 1659.

Om den flere Gange omtalte Skanse ved Hals⁷⁾ synes der adskillige Efterretninger, hvorfor den skal omtales noget nærmere her. - Anlægget af den var begyndt allerede i Christian den fjerdes Tid paa Forslag af Rigsraadet, og efterhaanden havde Planerne for den naaet et betydeligt Omfang, idet man først i Halvtredserne tænkte sig opført en hel lille Fæstning og Købstad med Magasiner, Pakhuse, Vejerbod, Toldbod, Skibsbro, Kanaler og Havn m. m. m. Der blev udført et ikke ringe Arbejde her, og navnlig om Sommeren 1657 virkedes der flittigt efter Opfordring af Rigsraaderne Oluf Parsberg, Mogens Høeg og Otte Krag til Landkommissarien for Aalborg Stift, Mandrup Due, Lensmand paa Ørum. Da Due var stærkt optaget af andre vigtige Kronens Bestillinger, fik han til Hjælp ved det umiddelbare Tilsyn ved Skansens Færdiggørelse anvist Adelsmændene Markvor Kaas (til Tidemandsholm), Hans Wulff Unger (til Villerup), Jens Bildt (til Hestrupgaard) og Erik Hvass (til Gierumgaard). Der blev udskreven 100 Karle⁸⁾ fra den omliggende Egn til fast Besætning i Skansen, og der skaffedes en "Kaptajn" til at tage Kommandoen - Frands Burmand ved Navn og vistnok en dansk Mand. Vaaben indsamledes fra forskellige Steder; Proviant indkøbtes og indlagdes i Skansen for det Tilfælde, om "der havde sket Belejring, og man ikke kunde spise dem (dvs.: Karlene) som tilforn"; en Corps de Garde (en Mellemting mellem en Kaserne og et Vagthus) og en Bagerovn opførtes til Mandskabet, og en Seng med Sengklæder laantes fra Landsbyen Gaaser til Brug for Kommandanten, og endelig sattes Kronen paa Værket, da der anskaffedes et mægtigt Flag. Dette Pragtstykke beskrives som et "Kongeflag paa 11 Duge, hvori 174 (et Hundrede fire og halvfjerdsindstyve) Alen Dug"; men desuden medgik der til en Løve med ni Hjørter i Flaget 16 Alen Dug. Det hele Flag kostede rigtignok ogsaa 43 Rdl. 3 Mk. 4 Sk. Alligevel var Skansen ikke færdig, da Fjenden kom i Landet; thi Bötticher erklærer, at vel var Voldene i god Forfatning, men Gravene deromkring var ikke færdige, og Palissader foran Voldene manglede ganske. Den svenske Oberstløjtnant Jacob Johan Taube, Chef for Hs. kgl. svenske Majestæts Liveskadron, som fik Kommandoen i Skansen, lod straks Befæstningen fuldføre, hvad der skaffede den omboende Befolkning dygtigt Arbejde og tunge Kørsler. En kort Tid om Sommeren 1658 havde Skansen dansk Besætning, 100 Mand af Jyske Regiment til Fods under Major Anders Lauridsen. Ved Fredsbrudet i August omringede to svenske Regimente Skansen, hvorefter Majoren, der ingen Proviant havde, overgav sig. (Hovedsagentlig efter Aalborghus Lens Regnsk. og Proviantregnsk. 1657-61; Besigtigelsesforretninger i Jylland efter Svenskens Undvigelse; Jyske Landkommissær Regnskaber 1657).

Samlinger til jydsk historie og topografi. 3. rk., bd. 4, side 452-463.

⁷⁾ Se Saml. til jydsk Hist. og Top. VIII, 257 ff. 364 ff.

⁸⁾ Ved Bedømmelse af Kvaliteten af Besætningen maa erindres, at omtrent 7000 Mand jyske Folk var ved Hæren i Holsten og omtrent 2000 Mand i Fæstningen Frederiksodde (Fredericia). Regulære, uddannede Befalingsmænd og menige var der derfor saa godt som ingen tilbage af.